

УДК 316.647.8:373.2.014

DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2021.10.21>

ІСТОРІОГЕНЕЗ ПОНЯТТЯ «СТЕРЕОТИП» ЯК ПРЕДМЕТУ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНИХ СТЕРЕОТИПІВ ВИХОВАТЕЛІВ

Анастасія Прядко

*Київський університет імені Бориса Грінченка,
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, Київ, Україна, 04053
e-mail: a.priadko.asp@kubg.edu.ua*

Оксана Сергєєнкова

*Київський університет імені Бориса Грінченка,
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, Київ, Україна, 04053
e-mail: o.serhieienkova@kubg.edu.ua*

У статті розглядаються теоретичні засади вивчення поняття «стереотип», його види, типологія та механізми формування в сучасній психології. Викладаються теоретичні основи психологічного дослідження – роботи вчених (У. Ліпман, В. Дулаз, Ж. Коллен, Р.С. Немов, Ю.А. Сорокін, В. Ядов, Ю.Є. Прохоров, А.В. Меренков, П.Н. Шихірьов, А.В. Міхєєв, С.М. Толстая, А.К. Бай-Бурін та ін.), які досліджували поняття «стереотип» у різних галузях науки, зокрема в психології. Для розкриття зазначеної теми автором глибоко досліджено теоретичні аспекти порушеної проблеми й обґрунтовано практичне значення результатів дослідження.

У статті наведено аналіз поглядів дослідників щодо поняття «стереотип» та його вплив на розвиток особистості. Розкрито зміст поняття «стереотип» із психологічної точки зору – це сприйняття, класифікація та оцінка соціальних об'єктів (подій) шляхом поширення на них характеристик будь-якої соціальної групи на основі певних уявлень – соціальних стереотипів» [1, с. 40]. У статті зроблено спробу розкрити основні типи стереотипів за змістом афективного компоненту. Дискусійним продовжує залишатися питання про роль стереотипу в професійній діяльності, а саме його негативний та позитивний вплив. Основна увага приділяється особливостям формування професійних стереотипів вихователів в умовах реформування дошкільної освіти. У статті викладаються погляди на проблему стереотипізації як перешкоди до розвитку критичного мислення вихователів.

На сучасному етапі реформування дошкільної освіти постає питання про необхідність формування професійних інноваційних компетентностей вихователів для забезпечення всебічного розвитку дітей дошкільного віку. Теоретично-практична значущість дослідження полягає в тому, що професійні стереотипи блокують розвиток креативного мислення у вихователів, що суперечить реформуванню дошкільної освіти.

Ключові слова: поняття «стереотип», професійний стереотип, педагогічний стереотип, стереотипізація, вихователь, реформування дошкільної освіти.

Постановка проблеми. Реформування освіти в Україні, зокрема дошкільної, висуває якісно нові вимоги до вихователів дошкільних закладів. Сучасний вихователь – це спеціаліст із відповідною кваліфікацією, який працює в дошкільному закладі та володіє відповідними компетенціями. Спеціаліст, що працює з дітьми дошкільного віку, повинен мати такі характеристики: бути емпатичним, здатним до рефлексії та контролю педагогіч-

ного процесу з метою співробітництва з дітьми дошкільного віку та їхніми батьками для забезпечення розвитку їх особистості, а також володіти інноваційними знаннями у сфері педагогіки та психології.

Згідно з Базовим компонентом дошкільної освіти України, педагог має бути сфокусованим на головних лініях розвитку фізичного, психічного та морально-духовного здоров'я, особистісних цінностей як своєрідного внутрішнього стрижня, ціннісної етичної орієнтації з формування навичок практичного життя, емоційної сприйнятливості та сприяння розвитку індивідуальності дитини [2, с. 5].

Для реалізації висвітлених задач необхідно, щоб педагог мав креативне та критичне мислення, що суперечить наявності професійних стереотипів. Адже, стереотип – це усталений шаблон мислення, забобон, що зазвичай не має безпосереднього відношення до реальності [3, с. 63].

У нашому дослідженні ми намагались розкрити поняття «стереотип» та «професійний стереотип», а також його типологію і вплив на психологію особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен «стереотип» розглядається в працях багатьох учених у різних галузях науки: соціології, психології, філософії, етнографії, когнітології, лінгвістики (У. Ліпман, В. Дулаз, Ж. Коллен, Р.С. Немов, Ю.А. Сорокін, В. Ядов, Ю.Є. Прохоров, А.В. Меренков, П.Н. Шихірьов, А.В. Міхеєв, С.М. Толстая, А.К. Бай-Бурін та ін.).

Представники кожної з названих наук виділяють у стереотипі ті його властивості, які вони помічають із позицій своєї галузі дослідження, а тому виділяються: соціальні стереотипи, стереотипи спілкування, ментальні стереотипи, культурні стереотипи, етнокультурні стереотипи і т. д.

Постановка завдання. Метою статті є теоретичний аналіз поняття «стереотип», «професійний стереотип» їх види, функції, типи та вплив на розвиток особистості.

Завдання статті:

- визначити зміст понять «стереотип» та «професійний стереотип», їхні типологію та функції;
- провести теоретичний аналіз проблеми виникнення професійних стереотипів вихователів;

Вклад основного матеріалу. У XVIII сторіччі типограф Фермін Дідо з Франції винайшов поняття «стереотип» для позначення копії друкованої форми у вигляді монолітної пластини для друку багатотиражних видань.

Поняття «стереотип» походить від грецьких слів «твердий» та «відбиток», і вперше його було використано в типографській справі, де стереотип – монолітна друкована форма, копія з типографського набору або кліше, використовуване для друкарських машин. Дане поняття більш уживане в сучасній соціальній теорії та психології, а також має різні значення поняття «стереотип» залежно від методологічного напрямку наукової школи [4, с. 149].

Класик американської журналістики Уолтер Ліпман був першим ученим, який використовував поняття «стереотип» як опис психологічного явища та в 1922 році опублікував книгу «Громадська Думка» (Public Opinion). Уолтер Ліпман за допомогою поняття «стереотип» намагався описати метод, за допомогою якого суспільство намагається категоризувати людей. Як правило, громадська думка просто ставить «штамп» на основі деяких характеристик [5, с. 27].

Досліджуючи тему «стереотипи», слід акцентувати увагу на синонімах до цього поняття, а саме таких, як «установка», «упередження», «атитюд» та «шаблон», і розглянути спільне та відмінне між ними.

Поняття «установка» – це дія або намір, зумовлений попереднім досвідом, готовність людини до виконання певної діяльності; спрямованість діяльності організму або якогось його органу [6, с. 497].

Згідно зі словником української мови упередження – це хибна думка, яка складається щодо кого-, чого-небудь наперед, без ознайомлення, та пов'язане з нею відповідне ставлення [6, с. 457].

«Атитюд» (настановка) – це соціальна установка; стійка схильність, готовність індивіда або групи до дії, орієнтованої на соціально значимий об'єкт; система ціннісних орієнтацій особистості в суспільстві.

«Шаблон» – це зразок, узятий для наслідування; штамп, банальність [6, с. 394].

Згідно з визначеннями даних понять можна зробити висновок, що їх об'єднує певний досвід, який був отриманий протягом якогось часу та який впливає на предиктивність думок і дій особистості в схожій ситуації.

На думку В. Дулаза, стереотипізація – це процес приписування подібних характеристик різних членам однієї і тієї ж групи без достатнього усвідомлення можливих відмінностей між ними [7, с. 167].

Учені В. Ядов та П.Н. Шихірьов вважають, що в основі соціальних стереотипів лежить психологічний феномен генералізації, узагальнення і схематизації даних власного і чужого досвіду, який відіграє двояку роль. З одного боку, він «скорочує процес пізнання, з іншого – якщо судження будується на основі минулого обмеженого досвіду, а той був негативним, то подальше сприйняття забарвлюється неприязню [8, с. 37]. Крім того, П.М. Шихірьов відзначав, що існує соціально психологічний аспект стереотипів, коли останній розглядається як образ людини або якої-небудь групи людей. Найчастіше даний аспект мається на увазі в етнічному контексті, при цьому потрібно відзначити, що країни, схильні до тоталітарного мислення, набагато більше занурені в міфи, в тому числі міфічні стереотипи [9].

Як стверджує Р.С. Немов, «стереотип – це соціально-психологічне явище, яке визначається як спотворене, неточне, узагальнене ірраціональне уявлення певної категорії людей про щось, як спотворена система соціальних установок, що склалася в даному суспільстві» [10].

Наша дослідницька позиція ґрунтується на теорії вченого В. Ядова, який вважає, що в основі соціальних стереотипів лежить психологічний феномен генералізації, узагальнення і схематизації даних власного і чужого досвіду [8].

У структурі соціальних стереотипів лежить 4-компонентна структура Л. Едвардса [11], яка характеризується за такими критеріями:

- змістовність (приписування, або пізнавальний блок стереотипів);
- одноманітність (ступінь згоди приписуваними якостями);
- спрямованість (співвідношення позитивної чи негативної представленості у свідомості педагогів);
- інтенсивність (рівень упередженості).

Пропонуємо розглянути типологію стереотипів за різними характеристиками.

За суб'єктом стереотипи поділяються на індивідуальні та групові. Індивідуальні стереотипи відносяться тільки до однієї людини. Вони можуть бути отримані внаслідок негативного або позитивного досвіду. Групові стереотипи – це досить велика категорія, сюди входять і політичні, й етнічні, й гендерні стереотипи, які супроводжують суспільство загалом.

За змістом афективного компоненту стереотипи бувають позитивні та негативні. Позитивні стереотипи – це сприятлива суб'єктивна оцінка групи, яка зазвичай сигналізує

про перевагу даної групи над іншими, тобто позитивні риси в перебільшеному вигляді схематично переносяться на всю спільноту.

Негативні риси формуються за схожою з позитивними стереотипами схемою, але виключно в гіпертрофованому негативному вигляді.

За змістом стереотипи поділяються на: професійні – узагальнені образи типових представників певних професій, фізіогномічні – ґрунтуються на визнанні зв'язку між зовнішністю та рисами характеру, етнічні – фіксують взаємини між етнічними групами, пов'язані з національним характером.

За типом соціальної групи визначають: гендерні, соціальні, релігійні, політичні, етнічні/національні, расові, професійні, регіональні, державні.

Проблема стереотипів вивчається багатьма вченими і є популярною в сучасній психології та соціології. Починаючи з 20-х років ХХ століття, не згасає інтерес до цього соціально-психологічного феномену, що відбивається у великій кількості публікацій (GW Allport, W. Lippman, В.С. Агєєв, А.А. Бодалев, Я.Л. Коломінський, П.Н. Шіхірев, Н. Бібік, О. Локшина, О. Пометун, С. Сисоєва тощо). Проблему реалізації індивідуального підходу до дітей дошкільного віку вивчали: Т.О. Піроженко, Т.Л. Савченко, О.М. Кокун, І.М. Біла. Процес формування професійних компетентностей у педагогів досліджували Г.В. Беленька, О.Б. Кривонос, Н.В. Довкуш, О.Г. Косенчук і ін.

Структура соціальних стереотипів дає змогу розглядати відповідну структуру й у межах педагогічної психології. Також слід зауважити, що в наших попередніх теоретичних дослідженнях було узагальнено і конкретизовано наукові думки з приводу розуміння атитюда та стереотипу як процесу; атитюда як психологічної основи стереотипу; як форм вираження або їхні елементи та ін. (С. Аш, І. Бучилова, О. Мицагіна, Н. Речікн, Л. Фестингер, Ф. Хайдер, П. Шихірьов, В. Ядов). Слід доповнити, що функції стереотипів полягають у забезпеченні вихователя можливістю реагувати на ситуацію та зовнішні об'єкти, враховуючи минулий досвід.

У з'ясуванні структури установок важливо врахувати, що як елементи установки вчені виділяють емоційний, когнітивний та операційний компоненти. М. Сміт [12] розробив трикомпонентну структуру атитюда, в якій виділив: а) афективний компонент (любов і ненависть, симпатія й антипатія) – емоційну оцінку; б) когнітивний компонент (переконання, думки й ідеї щодо суб'єкта соціальної установки, на який вона спрямована) – усвідомлення об'єкта атитюда; в) поведінковий (мотиви й цілі поведінки чи схильність до певних учинків, намірів) – послідовну поведінку щодо об'єкта.

Когнітивний компонент відповідає за певні знання та образи провідних характеристик професійної діяльності: ступінь забезпеченості, результати праці, кваліфікації, стилю керівництва, позиції керівника, збалансованості між інструментальними й експресивними компонентами діяльності, особливостями самоврядування, найбільш часто використовуваних стратегій міжособистісної і міжгрупової взаємодії.

Афективний компонент стереотипу відображає ступінь стійкості уявлень і образів у свідомості. Він складається зі ставлення до себе, свого професійного і життєвого досвіду діяльності та соціального оточення. Результатом взаємодії когнітивного та афективного компонентів є формування поведінкового складника стереотипу, який впливає на рішення вихователя щодо стилю поведінки у сформованих умовах. Позитивною дією професійних стереотипів є те, що вони мінімізують витрачений час реакції та забезпечують точність та успішність діяльності вихователя.

Думка вчених щодо трактування змісту поведінкового компоненту різниться. Так, одні вчені розуміють під поведінковим компонентом «спостереження, які пов'язують з установкою дії». Інші вказують на те, що під поведінковим компонентом маються на увазі

не конкретні дії, а «ментальний образ дій, який може розглядатися як передумова до певних учинків». Прихильники (Т.Ц. Чойропова, Н.А. Степанова) цієї точки зору розглядають поведінковий компонент стереотипу як «програму дій, що стосуються даного об'єкту», та як «уявлення про те, як вести себе по відношенню до іншої групи». Таке розуміння стереотипу зближує його з поняттям соціальної установки, про який уже йшлося вище.

Отже, можна стверджувати, що структура педагогічних стереотипів включає когнітивний, емоційний та поведінковий компоненти, які перебувають у нерозривній єдності між собою та поєднуються критеріями: змістовність, одноманітність, спрямованість та інтенсивність.

Важливо відзначити необхідність розгляду поняття «каузальна атрибуція» в контексті міжособистісного пізнання вихователів, яке впливає на формування стереотипів у професійній діяльності вихователя по відношенню до дітей дошкільного віку.

Поняття «каузальна (лат. *causa* – причина) атрибуція (лат. *attributio* – приписування)» означає інтерпретацію необхідної суб'єкту інформації шляхом приписування партнеру по взаємодії можливих почуттів, причин і мотивів поведінки [13].

На процес міжособистісного пізнання під час першої зустрічі впливають атитюди індивіда. Дану проблему вивчав учений О. Бодальов у своїх експериментах. Учасників було поділено на декілька груп, кожній з яких демонстрували фотографії людей разом із певними характеристиками: «злочинець», «поет», «герой». Якщо установка спрацьовувала, словесні портрети одних і тих самих людей кардинально відрізнялися. У ході експерименту також було досліджено феномен деяких людей, в яких не формувалось стереотипне сприймання, й тих, у кого воно було вибірково стереотипне [13].

Висновки з проведеного дослідження. Згідно з поставленим завданням у статті було теоретично обґрунтовано зміст понять «стереотип» та «професійний стереотип», їх типологію та функції; проведено теоретичний аналіз проблеми виникнення професійних стереотипів у вихователів. У статті наведено аналіз поглядів дослідників щодо понять: «стереотип», «атитюд», «установка», «шаблон», «каузальна атрибуція» та їх вплив на розвиток особистості.

Наприкінці відзначимо, що теоретичний аналіз стереотипів особистості формується через історично-культурний досвід і виникає під час міжособистісного пізнання. Механізм формування стереотипізації базується на трьох компонентах: когнітивному (думки), афективному (емоційний стан) та поведінковому (реакція).

Теоретичний аналіз дозволяє зробити висновок про необхідність більш глибокого дослідження проблеми професійних стереотипів та процесу стереотипізації у вихователів через їх актуальний вплив на всебічний розвиток дошкільника та ментальне здоров'я педагога дошкільної освіти.

Список використаної літератури

1. Психологічний словник / авт.-уклад. В.В. Сиявський, О.П. Сергеєнкова ; за ред. Н.А. Побірченко. Київ : Науковий світ, 2007. С. 274.
2. Базовий компонент дошкільної освіти / науковий керівник: А.М. Богуш, дійсний член НАПН України, проф., д-р пед. наук ; Авт. кол-в : А.М. Богуш та ін. Київ : Видавництво, 2012. 26 с.
3. Гнатюк М. Літературознавча енциклопедія – духовний запит часу. *Слово і час : журнал*. 2007. № 12. С. 83.
4. Венгер Г.С. Соціальна психологія : навчально-методичний посібник. Миколаїв, 2017. С. 344.
5. Lippman W. Public Opinion. – New York, London: The Free Press. A Division of Macmillan Publishing Co., Inc. New York ; Colier Macmillan Publishers, London, 1949. 268 p.
6. Словник української мови : в 11 томах. 1979. Т. 10. С. 658.

7. Агеев В. Межгрупповое взаимодействие: Социально психологические проблемы. Москва : Изд во Моск. университета, 1990. 239 с.
8. Іллюшкін В.В. Стереотипизация как важный фактор в восприятии и познании людьми друг друга. *EUROPEAN SCIENCE*. 2014.
9. Шихирев П. Н. Современная социальная психология. Москва, 1999.
10. Немов Р.С. Психология : учебник для студентов высш. пед. учеб. заведений. В 3 х кн. Москва : Просвещение : ВЛАДОС, 1995.
11. Edwards A.L. Four dimensions in political stereotypes. *Journal of Abnormal Social Psychology*. 1940. Vol. 35 (4). P. 566–572.
12. Щербаков А.Б. Стереотипизация и персонификация как факторы формирования политической установки в СМК. *Психотехнологии в социальной работе* ; под ред. В.В. Козлова. Ярославль : МАПН, 1999. С. 176–180.
13. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2005. 446 с. С. 426–431.

HISTORIOGENESIS OF THE CONCEPT OF “STEREOTYPE” AS A SUBJECT OF PSYCHOLOGICAL RESEARCH OF PROFESSIONAL STEREOTYPES OF EDUCATORS

Anastasiia Priadko

*Borys Grinchenko Kyiv University,
Bulvarno-Kudriavska, 18/2, Kyiv, Ukraine, 04053
e-mail: a.priadko.asp@kubg.edu.ua*

Oksana Serheenkova

*Borys Hrinchenko University of Kyiv,
Bulvarno-Kudriavska, 18/2, Kyiv, Ukraine, 04053
e-mail: o.serhieienkova@kubg.edu.ua*

The article considers the theoretical foundations of the study of the concept of “stereotype”, its types, typology and mechanisms of formation in modern psychology. Theoretical foundations of psychological research – the work of scientists (U. Lippman, V. Dulaz, J. Collen, R.S. Nemov, Y.A. Sorokin, V. Yadov, Y.E. Prokhorov, A.V. Merenkov, P. N. Shikhirev, A.V. Mikheev, S.M. Tolstoy, A.K. Baiburin, etc.), who studied the concept of “stereotype” in various fields of science, in particular, in psychology. To reveal this topic, the author has deeply researched the theoretical aspects of the problem and substantiated the practical significance of the results of the study.

The article presents an analysis of researchers’ views on the concept of “stereotype” and its impact on personality development. The article reveals the meaning of the concept of “stereotype” from a psychological point of view – it is the perception, classification and evaluation of social objects (events) by extending to them the characteristics of any social group based on certain ideas – social stereotypes [8, c. 40]. In this article, an attempt is made to reveal the main types of stereotypes on the content of the affective component. The question of the role of stereotype in professional activity, namely its influence: negative or positive, continues to be debatable. The main attention is paid to the peculiarities of the formation of professional stereotypes of educators in the context of reforming preschool education. The article presents views on the problem of stereotyping as an obstacle to the development of critical thinking of educators. At the present stage of reforming preschool education, the question arises about the need to form professional innovative competencies of educators to ensure the comprehensive development of preschool children. The theoretical and practical significance of the study is that professional stereotypes block the development of creative thinking in educators, which contradicts the reform of preschool education.

Key words: concept of “stereotype”, professional stereotype, pedagogical stereotype, stereotyping, educator, reforming preschool education.